

סבא הצדיק – על הג"ר נחום אליעזר רבינוביץ זצ"ל

א. סבא שלנו. ב. משפחתו ולימודיו אצל הגר"פ הירשפרונג. ג. נישואיו, סבתא ומשפחתה המיוחסת. ד. בשדה הרבנות. ה. עם גדולי הדור הקודם. ו. תקיף מחמיר ושמרן. ז. עניו ובעל חסד. ח. סיפורים של סבא מביקורו בברית המועצות. ט. הוספות.

אקדים ואומר: רשמתי את מה שעלה בזכרוני כעת. דברים חשובים לא נזכרו כאן, ומאידך הובאו כאן דברים שוליים. רשמתי את מה שראיתי והבנתי אך כמובן ייתכן שטעיתי, ובכל מקרה ברור שהדברים מייצגים את דעתי הפרטית בלבד. תיקונים והערות יתקבלו בשמחה. שמוליק י' (SHMUEL6520@GMAIL.COM).

א. סבא שלנו

רבים מספידים בימים אלו את סבא הגאון הרב נחום אליעזר רבינוביץ זצ"ל. על 'הגאון' שבו יספדו תלמידי החכמים, על 'הרב' וה'מחנך' שבו יספרו תלמידיו הרבים, את גדולתו בהנהגת הציבור או את גדולתו במדע יתארו המבינים בתחומים אלו. אולם עבורנו, בני המשפחה, הוא היה ראשית כל 'סבא' לכל דבר: סבא שמייץ, סבא שעוזר, סבא שמנשק ומחבק, סבא שמחלק ממתקים, סבא שמתמוגג מכל נין. רק לפני יומיים חגגנו איתו (מהמרחק המותר) את יום הולדתו התשעים ושנים, וכעת סבא איננו...

מנהגו של עולם שאנשים מפורסמים ומוערכים ברחוב אינם זוכים להערכה דומה בתוך ביתם פנימה. בני הבית רואים אותם בחולשותיהם הקטנות, כשהם משחררים את הרסן בתוך הבית, ומפגינים את חסרונותיהם הקטנים [ציניקניים אומרים "מה ההבדל בין 'הר' ל'שר'? שככל שאתה מתקרב ל'הר' הוא נראה גדול יותר..."]. אנו זכינו לראות את סבא "בנעלי בית", כשהיה בביתו פנימה, בין בני המשפחה, אולם הדבר לא הוריד מערכו בעינינו, אלא להיפך: ראינו כיצד אכל וכיצד דיבר, ודמותו גדלה בעינינו.

פעמים רבות כשהיינו מבקרים אותו היה סבא מזמין לנו מגש פיצה. בפעמים הבודדות שבהן כנע ללחץ שלנו ואכל איתנו, היה אוכל באצילות של מלך: נוטל משולש פיצה לצלחת בעזרת סכין ומזלג, חותך בעזרתם את המשולש לחתיכות קטנות, ואוכל כל חתיכה במזלג. סבא המעיט באכילת מאכלים מתוקים, אך רק בסוף ימיו התגלה שנהג כך למרות שאהב מתוק.

סבא כיבד כל בן משפחה, אפילו ילד קטן, ויחסו אל העובד הזר שלו היה אף הוא מלא כבוד: כל בקשה לעזרה לוותה ב"בבקשה" ואחר כך ב"תודה", ללא גערות ותמיד בנעימות. הגיש בעצמו לנו ולכל אורח אוכל ומיני מתיקה. היה מלווה אותנו בצאתנו עד לרחוב. את החתולה שבכניסה לביתו היה סבא מאכיל בעדינות רבה. היתה גם חתולה שליוותה אותו לשיבה.

סבא היה נמס מול ילדים, ובפרט הקטנטנים שבהם... כמעט ולא יכל לראות ילד בלי לתת לו ממתק. אם הגענו לבקר ובאותו רגע לא היה ממתק בבית, הוא חיפש שוב ושוב עד שמצא משהו לתת לנכדים.

הרגשנו נעים לשוחח עם סבא, לספר לו על קשיים בחיינו, וילדינו הרגישו נעים לשחק איתו ולידו, לשבת עליו, גם אם הם אחרי מקלחת וללא חולצה... סבא היה מחבק ומנשק (למעט הנכדות שעברו את גיל 12, כמובא בהמשך), אוהב וקרוב. לחיצת ידו היתה איתנה וחמה.

שולחן שבת היה נעים ופשוט. לא ד"ת מפוצצים, ולא קושיות ברמב"ם, אלא שירי שבת, דברי תורה נעימים ומשמחים, ושיחה קולחת של ת"ח. השתדל לסייע לנו, להגיע לשמחות שלנו, להעניק מתנה, לדרוש ולשמח.

סבא עבר כמה נסיונות קשים בחייו, אך קיבל אותם באמונה ובענווה. בסוף ימיו, כשנפגעו כושר הראיה והזכרון שלו, קיבל זאת באצילות ובענווה. לא שידר מסכנות ולא התלונן.

ב. משפחתו ולימודיו בקנדה אצל הגר"פ הירשפרונג

[המובא בפרק זה הוא ממה ששמעתי מסבא. יש במאמר 'ארי עלה מקנדה' שבערוץ שבע, פרטים יפים על תולדות חייו. ראו גם: משה קרונה, אישים וניחוחים – מגיד שיחות, הוצאת מורשת, ישראל]

בי' אייר תרפ"ח נולד סבא במונטריאול שבקנדה להוריו ר' איתמר ושרה-מרים. אחיו פיטר היה מבוגר ממנו בשנים רבות. ר' איתמר עסק במסחר אך הוא ורעייתו שרה ידעו להעריך את התורה ואת לומדיה, ועודדו את בנם ללמוד תורה. סבא למד בבי"ס הציבורי והוריו שכרו לו מלמדים פרטיים. מו"ח סיפר בלוויה שאמו של סבא היתה אשה פשוטה ביותר אך העריכה מאוד את התורה. כשביקרה בבית בנה וראתה את הספרים הגדולים שאלה "בני, זה מה שנקרא ש"ס?", וכשנענתה בחיוב ליטפה את הכרכים מתוך גאווה בבנה שלומד תורה. הגר"פ הירשפרונג אמר בלווייתו שמובטח לה שתעלה הישר לגן עדן בזכות בנה.

כבר בנערותו אהב סבא את ארץ ישראל. סבא סיפר לי שכשעמדו להכריז על הקמת המדינה הוא התגורר עדיין בקנדה. הוא ידע שעומדים להכריז על המדינה, והקשיב לרדיו תוך כדי נהיגה. כשהתחילה ההכרזה על הקמת המדינה סבא נדבק לרדיו בהתרגשות גדולה, והרכב נשאר עומד בצומת. כמה רמזורים התחלפו לירוק אך הוא לא זז. כך גם המכוניות שסביבו והמכוניות בנתיבים ממול, כולם עמדו ולא זזו דקות ארוכות.

בעקבות הבריחה המפורסת דרך יפן הגיעו למונטריאול כמה תלמידי חכמים גדולים: הגאון הרב אליהו חזן (ראש ישיבת תורה ודעת ומגדולי תלמידיו של ר' ברוך בער לייבוויץ, מו"ח הרב מרדכי רבינוביץ מסר שסבא אמר שרוב הבנתו בלימוד הגיעה מהרב חזן), הגאון הרב זקס (חתנו של החפץ חיים), והגאון המפורסם הרב הירשפרונג (סבא אמר שהיה שם גאון בשם הרב אפשטיין שנפטר בשנת תשס"ט. כתבו לי שכנראה הכוונה לג"ר אהרן זליג אפשטיין, ר"מ בישיבת תורה ודעת וראש ישיבת שער התורה גרודנא בקווינס. היה ממקורבי ר' ירוחם ממיר, ונשוי לנכדתו של ר' שמעון שקופ. מו"ח הוסיף שגם הג"ר אהרן קוטלר היה שם, ועמו רקם סבא קשר קרוב שהמשיך שנים רבות). צעירי המקום שרצו בכך, וביניהם סבא, למדו איתם. סבא למד במשך כחמש שנים אצל הרב הירשפרונג, יחד עם עוד שני תלמידים, והיה תלמיד מובהק שלו.

ניתן להאריך הרבה על גאונותו האדירה של הרב הירשפרונג. מו"ח סיפר שבגיל 16 התמנה הרב הירשפרונג לבוחן בישיבת חכמי לובלין, כלומר שכבר אז ידע את כל הש"ס (שהרי תלמיד שרצה להתקבל ליח"ל היה צריך להיבחן על 400 דפי גמ' שלמד היכן שרצה בש"ס).

סבא סיפר לי שלא היו מספיק גמרות בטורונטו, ולכן התלמידים היו עם גמרות אך לרב הירשפרונג לא היתה גמרא, הוא ידע הכל בע"פ. לפעמים היו סבא וחבריו משתובבים, וכשהיו קוראים תוספות הם היו מחליפים בין מילים דומות, ואומרים "קשיא" במקום "תימא" וכדו', ומיד הרב הירשפרונג היה מתקן אותם...

עוד סיפר לי סבא שלימים, כשביקר הרב הירשפרונג בארץ, ביקש ממנו סבא שיבוא לבקר בישיבה, ששכנה אז במישור אדומים. סבא רצה שהתלמידים יראו גדלות של תורה, ויהיו להם מושגים. הרב הירשפרונג הגיע ועבר אצל כל חברותא וציטט להם בע"פ את הדף שהם עמדו בו עם רש"י ותוס'. חלק מהם לא התביישו והביאו גמרות נידחות כדי לבחון אותו, וכמובן שהוא ציטט להם כל מקום שביקשו, מילה במילה, דפים שלימים עם רש"י ותוס' (נראה לי שאמר שציטט גם את הרא"ש).

הרב הירשפרונג העריך מאוד את סבא. כשסבא היה כבן ארבעים כתב לו הגר"פ: "ידיד נפשי הרב הגאון המפורסם חריף ובקי טובא, ידיו רב לו במלחמתה של תורה". כשסבא היה בן 59 היה מי שרצה לערער על פסק דין מחודש של סבא, ואז כתב הגר"פ הירשפרונג על סבא: "הרב הגאון המפורסם הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א הוא גדול בתורה, וגם הוא פוסק מפורסם וכבר יצא טבעו בעולם ואין שום שאלה שהוא אינו יכול לפסוק [בה], והלכה כמותו בכל מקום"!!! (פרסם זאת הרב רייף).

ג. נישואיו, סבתא ומשפחתה המיוחסת:

בגיל 20 בערך החל סבא ללמוד בישיבת נר ישראל בבולטימור, במקביל ללימודי תואר שני במתמטיקה. ראש הישיבה, הגר"י רודרמן, היה גאון אדיר, "שר התורה" ו"פאר גדולי הדור" (לשון הגר"א הנקין והסטייפלר). מו"ח סיפר שהגר"י רודרמן הסתובב בסדרי ערב בישיבתו, וראה שסבא וחברותתו מתקדמים בכל סדר ערב בחמישה דפי גמ'. כדי להראות להם שלימודם מהיר מדי ו'לא רציני' הוא ניגש אליהם במפתיע באחד הערבים ובחן אותם על הדפים שהם למדו בעבר, אולם לתדהמתו סבא השיב על כל שאלותיו... אין פלא שהגר"י רודרמן שידך לעילוי הצעיר את אחייניתו, הלא היא סבתא רחל-מלכה.

סבתא נולדה בג' כסליו תרצ"ב לאביה "הרב המאור הגדול חכם ושלם" מרדכי שוחטוביץ (כלשון גיסו הגר"ר רודרמן), בן הרב אברהם יצחק שוחטוביץ (עליו מסופר המעשה הידוע במשפחה על דביקותו במצות סעודה שלישית שהצילה את חייו). שניהם שימשו כרבני קהילה בניו יורק.

משפחתה של סבתא היתה משופעת בגדולי תורה מפורסמים: סבה היה הגאון הרב שפטעל קרמר (משגיח בישיבת סלוצק, נבחר לרב העיר סטלינגרד, והיה ראש ישיבת ניו-הייבן, הישיבה הראשונה באמריקה ללא לימודי חול). הדודים הגדולים של סבתא (גיסיו של הרב שפטל) היו הגרא"ז מלצר, הגרמ"מ אפשטיין, והגר"ר ברוך הורביץ (ר"מ בסלבודקא ואב"ד אלקסוט). סבא-רבה של סבתא היה ר' שרגא פייבל פארנק (דודו של הגרצ"פ פראנק) - איש חסד נודע, ומגדולי תומכי התורה באותו דור. בביתו התארחו גדולי הדור, כמו ר' ישראל סלנטר, החפץ חיים, והסבא מסלבודקא. ר'

שרגא היה נין של ר' יחיאל ויזנר, בעל נימוקי הגרי"ב על הש"ס, שסיים ק"ב פעמים את הש"ס ושימש כדיין בבית דינו של ר' יהושע בכרך.

סבתא ליוותה את סבא בנדודיו הרבים, והייתה שותפה נאמנה במפעליו הרבים. למרות היותה בעל טעם טוב ויתרה סבתא שנים רבות על בית משלה. סבתא הסכימה לנדוד ממקום למקום, כדי לסייע בהקמת קהילות יהודיות באמריקה. מו"ח סיפר שלסבא וסבתא היו הזדמנויות נדל"ניות מצוינות, אך הם סירבו לרכוש בית בחו"ל מתוך ציפיה לבנות את ביתם בארץ ישראל.

סבתא שמרה על סבא וניהלה את בית הרב ביד רמה ובטוב טעם. באי הבית נהנו מהמאפים הנפלאים שלה, ואת הנכדים פינקה סבתא גם במתנות.

הטלפון בבית היה מצלצל שוב ושוב, שאלה ועוד שאלה, בשעות נוחות יותר או פחות, וסבתא היתה עונה שוב ושוב, מעבירה לסבא שיחות והודעות, וסבא היה עוצר את עיסוקיו ומשיב. ההרגשה היתה שהבית שייך לעם ישראל.

סבתא העריצה את סבא, וסבא אהב אותה מאוד. כשהיתה חולה בסוף ימיה טיפל בה סבא במסירות רבה, ומתוך סבלנות מופלאה. סבא טיפל בה בעצמו תקופה ארוכה, למרות שהיה אז כבן שמונים! אני זוכר שישבתי איתו פעם אחת, וכשראיתי את סבלנותו ומידותיו המופלאות שנתגלו אז חזרתי לביתי כשאני נפעם ממש. כשנפטרה סבתא היה סבא מדוכא זמן רב, אך גם אז המשיך להתנהג באצילות כלפי כל אדם, להתעניין באחרים, והמשיך למלא את כל תפקידיו. לבסוף התנער ב"ה וחזר לחייו.

ד. בשדה הרבנות:

סבא שימש שנים רבות ברבנות, וערך במשך שנים את כתב העת של רבני ארה"ב 'הדרום'. במאמרים שהתפרסמו עליו הזכירו את שנות רבנותו בצרלסטאון, בטורונטו, בלונדון, ובראשות הישיבה במעלה אדומים, אולם עוד כשהיה בחור כבר שימש סבא כרב בית כנסת בבולטימור, ומיד אח"כ שימש שנים ספורות כרב בטקסס (שם נולדו שני ילדיו הגדולים).

לפי מה ששמעתי מסבא, בטקסס היה עליו לקומם את מערכת הכשרות. לשם כך הוא היה צריך להיות תקיף, ולעמוד כנגד נסיונות לרמותו, וכנגד איומים לפגוע בו. היו לו סיפורים מרתקים על כך (אך לצערי לא רשמתי אותם בזמנו, והדברים נשתכחו ממני).

מו"ח סיפר שכשסבא היה רב בצרלסטאון הוא ציווה לזרוק קרון רכבת שלם של בשר, משום שהבשר "נתעלם מן העין". היה זה הפסד כספי עצום, והיה לחץ אדיר על סבא, אך הוא עמד

בתוקף על משמר ההלכה והכשרות. סבא בדק את סכיני השוחטים ומצא בהם פגמים שהם לא שמו לב אליהם, ומאז הם חששו ממנו וידעו את כוחו ותקיפותו הגדולים.

סבא הסכים לקבל את הרבנות בצרלסטאון בתנאי שהמקוה במקום יוכשר כראוי, ושהוא יוכל להקים במקום בית ספר יהודי כשר. הוא איחד את שתי הקהילות במקום. סבא הקים את בית הספר מתוך קשיים ומאמצים רבים. הוא דפק בעצמו על דלתי ההורים ושכנע אותם לשלוח את ילדיהם למוסד. בעצמו שימש במורה לכיתה א', ולימד אותם אל"ף בי"ת, ולא חשש לכבודו ולגדלותו בתורה. במקום שאין איש היה איש. בזכות בית ספר זה, שקיים עד היום, זכו משפחות רבות לחזור לתורה ולמצוות. מו"ח סיפר בהספד כשרב אחד ביקר במקום ותמה על סבא על כך שהוא מלמד אל"ף בי"ת, השיב לו סבא "אולי זה לא מכובד, אבל בזה אני בטוח שהתורה שאני מלמד היא תורת אמת, ותורת אמת יש בכוחה לחולל מהפכות".

כשסבא שימש בראשות הג'ואיש קולג' בלונדון הוא הרים את קרן התורה במקום ואת רמת הלימוד. הוא הביא למוסד את הגאון הרב שמחה בונים ליברמן (שלימים הקים בצפת שכונה וקהילה, וחיבר ספרים רבים). הם גם היו מתפללים יחד בבית כנסת שהיה סמוך לביתם. סבא לא היה רב בבית הכנסת או בקהילה שליד ביתו, אולם בני המקום נקשרו אליו, עד שכאשר חיתן את בתו, כשלוש שנים לאחר הגעתו ללונדון, הם ערכו עבודה כמה סעודות שבע ברכות מפוארים ביותר.

לסבא הוצעו במהלך השנים כמה משרות מפתות: הג"ר שאול ליברמן עמד בראש מוסד אחד. מו"ח סיפר שהוא תכנן להפוך את המוסד לאורטודוקסי, ולשם כך רצה להביא למקום ת"ח. הוא נסע אל הגר"פ הירשפרונג שסירב לשמש במוסד זה. כשחזר מהגר"פ נסע הרב ליברמן ברכבת, ועמו בקרון נסע סבא. הם דיברו בד"ת, ואז הציע הרב ליברמן לסבא מינוי במוסד (כפי שסיפר בלווייה דודנו יונתן). הוא אמר לסבא שיקבל מילגות נדיבות שיאפשרו לו לשקוד על תלמודו ומפעליו התורניים, אולם סבא סירב. סבא סירב גם להצעה לשמש כנשיא אוניברסיטת בר אילן, ולהצעות נוספות. נראה לי שסבא רצה להקדיש את חייו לעולם התורה והרבנות, ולכן סירב להצעות מעין אלו. סבא סירב גם להצעה להיות הרב הראשי של דרום אפריקה, תפקיד יוקרתי שבצדו תנאי חיים גבוהים מאוד, משום שלא היה מוכן להיות רב במקום בו יש משטר לא מוסרי. מו"ח סיפר שלסבא הוצע להיות ראש ישיבה בארה"ב, אולם סבא סירב כיון שאמר שאם יקבל את התפקיד ישתקע בארה"ב ולא יזכה לעלות לא"י.

ה. עם גדולי הדור הקודם:

במהלך שנותיו כרב דן סבא, בכתב ובע"פ, עם גדולי הדור הקודם שביבשת אמריקה, דוגמת רבותיו הגר"פ הירשפרונג, והגרי"י רודרמן, ופוסקי הדור הגרי"א הענקין והגר"מ פיינשטיין, ואלו העריכו אותו מאוד (ראו גם בדברי סבא בהקדמתו לשיח נחום).

בהיותו כבן שלושים תיאר אותו האגרות משה "ידידי הרה"ג", והגרי"א הענקין כותב לו אז: "ידידי הרב הגאון הנעלה יורד לעומקה של הלכה" "פאר לעירו ולארצו... ויאשר כוחו שחודר לעומקא דדינא בחו"ב וכל מן דין סמוכו לנא". בהיותו כבן שלשים וחמש כותב לו השרידי אש: "כבוד הרב הגאון חו"ב סוע"ה המפורסם אבד"ק טשארלעסטאן יצ"ו, שמחתי מאוד מאוד במכתבו היקר.. ובהערותיו היקרות המפיקות חכמה ובינה יתירה. והנה כל מה שכתב הוא טוב ונחמד, ורוצה אני להשתעשע בדבריו לפי סדרם... ומאוד אבקשו לעבור על מכתבי זה בעיון ולחוות דעתו בזה. מוקירו מאוד באהבת התורה... נודע לי שכת"ר הוא מצד אשתו נכדו של הגה"צ ר' שפטל זצ"ל. הוא היה ידידי ואוהבי בנפש, ובהיותו בסלוצק החלפנו מכתבים זע"ז בד"ת. תנצב"ה". בהיותו כבן ארבעים כתב לו הגרי"י רודרמן: "אהובי, חתן גיסי, הרב הגדול בתורה וחכמה יקר ערך איש אשכולות חו"נ סיני ועוקר הרים... רב בטורנטו... נהנתי מהערותיך הנעימים אשר זה רק התחלה מחידושיך הרבים, וה' יעזור לבצע את מחשבתך להוציא לאור יתר החידושים הנאמרים בישרות השכל. וכאשר אני מכיר אותך עוד מימי עלומיך בהיותך מהמצויינים בישיבתנו הקדושה 'נר ישראל' רואה אני בעז"ה גדולות בעתידך...". [עוד מדבריהם הבאתי בסעיף האחרון].

השפעתם של גדולי הדור הללו ניכרת גם באופן ישיר ב'שיח נחום' ובעוד מספריו של סבא, בהם מצויות כמה וכמה התכתבויות עמם (לדוגמא, בשיח נחום מובאים כמה פסקי הלכה שקיבל מהגרי"א הענקין, בעמ' 13, 151, 164, 197, 227, 274, 377, ועוד). בהלוויה סיפר מו"ח שהרב נחום בולמן סיפר שעמוד התורה הגרי"א הענקין אמר לו שאע"פ שמצב היהדות באמריקה גרוע ואין תלמידי חכמים, מ"מ לפיד התורה ימשיך לעבור שהרי יש את הרב רבינוביץ'...

מו"ח סיפר שסבא היה מקושר גם לר' אהרון קוטלר, וכן לגר"י קמינצקי. הגר"י קמינצקי התארח לעיתים בבית קרוביו שבטורנטו, והיה מגיע להתפלל בבית הכנסת של סבא. (לבד מגדלותו בתורה הוא היה נפלא בנעימותו. כשמו"ח קיפל את טליתו של הגר"י היה הגר"י אומר לו "הרי אני שימשתי בייביסיטר לסבתא שלך..."). פעם אחת יצאו קנאים כנגד פסק של סבא, שהיה אז בסביבות גיל ארבעים. הם פנו לגר"י קמינצקי כדי שיצא נגדו, אולם הגר"י השיב להם: "כבר הורה זקן" !!!

אגב, שמעתי מסבא שכאשר הוא הוציא לראשונה את שו"ת 'מלומדי מלחמה' הוא שלח את הספר לגרש"ז אוירבאך (סבא לא ביקש 'הסכמה' משום שהספר כבר יצא לאור). הגרש"ז א שלח

בחזרה מכתב חם עם סכום כסף גדול. סבא הסביר שבאותה תקופה הרבנות הצבאית לא היתה פעילה, והיה צורך גדול בספרים כאלו, והגרשז"א ראה חשיבות גדולה לעודד אותו.

סבא היה מיוודד עם הגר"א שפירא, והעריך את פקחותו וגדלותו. כשהייתי מבקר את סבא הייתי מעביר פרישות שלום בינו לבין מורי הרב זלמן מלמד שליט"א, וניכר היה שיש ביניהם הערכה הדדית וקשר לבבי חם.

ו. תקיף מחמיר ושמרן

רבים וגדולים הספידו את סבא ה'פוסק', ואין זה מתפקידי, אך אזכיר נקודה אחת שמודגשת פחות.

סבא היקל בכמה וכמה נושאים, כידוע, והיה מלא נעימות, קשוב ו"פתוח". אני זוכר כיצד בחתונתי סבא לא אהב את העובדה שהישיבה של בני המשפחה היתה נפרדת. אולם ראשית אני חושב שלפעמים הקולות של סבא היו לימוד זכות על המנהג הקיים (לדוגמא, בנושא כיסוי הזרוע לנשים כתב להקל לגלות את מיעוט הזרוע, וכשאחד הנכדים דן לפניו בנושא אמר לו סבא שהוא התחשב בכך שזה היה המצב בחו"ל).

בנוסף, יש לזכור שפתיחותו ורכותו של סבא היו מתוך תורה, וכשהיא הורתה אחרת הפך סבא לתקיף ומחמיר. היו נושאים בהם היה תקיף מאוד, ובהם זעק מדם לבו, כמו נושא מסירת שטחים מא"י.

סבא אסר הכנת תה בשבת בכלי שלישי, ואף אסר לשתות תה כזה שהוכן ע"י מי שסובר שהדבר מותר. סבא היה הראשון שעורר על איסור ע"ז בפיאות לנשים, והוא גם עורר על כך שיש להיזהר מלהשתמש לענייני חולין בכתב מרובע. פעם אחת הגעתי לתפילת שחרית ללא טלית גדול, משום שזו נשכחה באיזה מקום. חשבתי שאין צורך לטרוח להשיג אחרת, כיון שאין חובה הלכתית בדבר. סבא גער בי וביקש שאטרח ואביא ממרחק טלית (לענ"ד אולי הסתמך על המובא ברמ"א או"ח יג, ג). סבא היה נחמד מאוד כלפי נכדותיו, אך נמנע מלנשקם ולחבקם אחר גיל שנים עשרה, ואמר לי שכך טוב/ראוי לנהוג (כן עולה מפירוש המשנה לרמב"ם סנהדרין ז, ד, וראה עיניים למשפט קידושין דף פ, ואכמ"ל. סבא אמר לי שאין כוונת הרמב"ם לאסור גם לפני גיל 12, ואכמ"ל). סבא פסק, כידוע, שיש לקבל שבת מוקדם, לפי השקיעה הנראית. ראיתי שבוגר הישיבה, הרב דורון אייזנטל, סיפר שכשבנו היה בגיל שנתיים, הוא התייעץ עם סבא לאיזה מעון לשלוח את הבן. ליד ביתו היה מעון של גננת מסורתית, שהאוכל שבו כשר, אולם סבא הורה לו לשלוח את הילדה בהסעה למעון דתי מרוחק, למרות הקושי הנפשי של ההורים, משום שחינוך הילדים לתורה ולמצוות מתחיל כבר מגיל קטן. סבא כתב ב'שיח נחום' שהפעילות בתנועת נוער צריכה להיות נפרדת (למעט אירועים חגיגיים בהם נוכחים הורי החניכים).

אם אני זוכר טוב עולה מדבריו שם שהוא מתנגד לשיבה מעורבת של בחורים ובחורות בחתונה, אא"כ הם בגיל נישואין והדבר יכול לסייע להקמת בית נאמן בישראל. היו תחומים בהם סבא היה 'שמרן'. בלווייה של סבתא בנותיו לא הספידו. שמעתי ממקור אמין שסבא התנגד לכל שינוי בסדרי החופה, ובכלל זה לכך שאשה תנאם בה. בשו"ת שלו מדגיש סבא כמה פעמים את הצורך שלא לשנות מהחברה הדתית בה מצוי האדם, גם אם עיקר הדין עמו. בהיתרים שלו בענין הוצאת שיער מועט מכיסוי הראש, אורך השרוול, לבישת פאה מכנסי חצאית ובגד אדום צנוע, בכולם מדגיש סבא שאין לחרוג ממנהג המקום. הוא מתיר לנשים לרקוד בשמח"ת עם ס"ת באופן מכובד, אך מתנה זאת בכך שלא תתעורר לכך התנגדות מצד הקהילה או הרב.

ז. עניו ובעל חסד

סבא היה אצילי, וכל רואיו הרגישו בגדלותו, אך יחד עם זאת היה סבא עניו, נעים לכל אדם, ולא מחזיק מעצמו.

לפני כשנה ראיתי צורך, מסיבה מסויימת, לשאול אותו שאלה חצופה: "סבא, כל חיך למדת. האם זה לא קשה לך שכעת נפגעה יכולתך ללמוד?!", ואחרי שסבא השיב לי שהדבר אכן מאוד קשה לו, המשכתי ושאלתי אותו: "ואין לך קושיות על זה?!" הרי כתוב ש"זקני תלמידי חכמים כל זמן שהם מזקינים דעתן מתיישבת עליהם?". סבא הסתכל עלי בתמיהה ולא הבין מה אני רוצה: "הרי זה נאמר על 'זקני תלמידי חכמים' ולא על כל אחד".... (הציטוט שהבאתי הוא מהמשנה קנים ג, ו, ושם נזכר כך לגבי 'זקני תורה', וביאר שם הרמב"ם שהכוונה לת"ח שמזקינים, וכן הוא בשבת קנב, ע"א, לגבי 'תלמידי חכמים').

לפי המעט שראיתי פסקיו של סבא היו מבוססים אצלו, ולא בקלות הוא חזר מהם. אולם, הוא בדק שוב ושוב את הדברים, וכשראה צורך לא נמנע מלחזור בו. כך לדוגמא שינה את דעתו והחל לתמוך בלבישת פתיל תכלת ובעליה להר הבית, והתנגד בכל תוקף למסירת שטחים.

אחד הנכדים סיפר שכאשר דן עם סבא בפסקיו והעלה קושיא, היה מתייחס אליו סבא כשווה בענוותנותו הגדולה, ודן איתו ברצינות, אע"פ שהנכד היה בחור צעיר כבן 22, וסבא מגדולי הדור ומבוגר ממנו ביותר מחמישים שנה. שמעתי שכך נהג לגבי כל אדם. כשתמה אתו נכד על הפסק שלו ב'שיח נחום' לגבי גילוי הזרוע לנשים אמר לו סבא "כתוב את הקושיות ואעניין בזה", וכשרשם הנכד את הדברים עבר סבא עליהם, למרות אריכותם, והשיב עליהם בכתב, טענה אחר טענה.

למרות שלא אהב שמאריכים בפרטי פרטים, והיה צוחק על אלו שעושים ספר שלם מסעיף אחד בשו"ע, עבר על כל מיני דברים שכתב אחד הנכדים, למרות אריכותם הרבה. פירגן ותמך מאוד. פעם אחת אמר לאותו נכד: "נו, אולי תכתוב לי תשובה הלכתית בענין הנדסה גנטית..." (כנראה רצה לפרגן, או לרמוז שישקיע את זמנו בעניינים עקרוניים שהדור צריך להם).

באחת הפעמים שהתווכח איתו הנכד על מה שאסר לשתות תה שהוכן בכלי שלישי ע"י אחר, טען הנכד בפניו שהתה יהיה מוכן גם אם המים לא יגיעו לחום שהיד סולדת בהם, וממילא למבשל לא אכפת האם עלי התה יתבשל. סבא השיב שדבריו אמורים לגבי התה שבביתו, תה מחו"ל, שאינו מוציא טעם בחום נמוך. אינני יודע האם במשך הזמן פסק כך הלכה למעשה.

היו מעט פעמים ששמעתי בתקשורת שסבא תומך באיש ציבור מפורסם, וכששאלתי אותו על כך התברר שאע"פ שלא היה שבע רצון מאותו אדם מ"מ קיבל אותו לביתו בסבר פנים יפות, כדרכו לקבל כל אדם בכבוד, ושמע את דבריו בנעימות, ולכן טעה אותו אדם לחשוב שסבא תומך בו, או שמא רצה לטעות בכך... (אינני יודע האם היו עוד מקרים כאלו. ראיתי שתלמידו הרב יוני רוזנצווייג כתב: "רק מי שהכיר את סגנונו של הרב יכול היה לדעת אם הוא אכן מסכים לנאמר בעצמו, או שמא מעודד את השואל להמשיך בדרכו למרות שהוא עצמו אינו יודע אם הכיוון הזה הוא נכון או לא, ולפעמים אף אינו מסכים לו כלל" עי"ש בדבריו).

מו"ח סיפר שבשנות רבנותו של סבא בטורונטו היה סבא נוסע בפורים למרחק, למרות לחץ הזמן, ומביא משלוח מנות ליהודי עירי שלימד את סבא עברית כשהיה בן שתים עשרה. עוד סיפר מו"ח שפעם קיבל סבא סכום כסף גדול, אך ויתר עליו כדי לא לפגוע באדם אחר שציפה לקבל את הכסף.

סבא אהב לפרגן ולעודד. לדוגמא, כשאחד מהנכדים מצא לפני יציאתו לאור של ה'שיח נחום' מקור שלא היה לפני סבא, וסבא ציטט אותו תחילה מ'כלי שני', סבא הודה לו בשו"ת על מציאת המקור.

סבא אהב להעניק לנו מתנות, אך למרות זאת בדר"כ סירב להעניק לי מספרי הקודש שהיו בספרייתי, למרות שהייתי לוחץ, וגם כאשר מדובר היה בספרים של רבנים בני דורנו. אהב את הספרים שלו, וגם לקבלם בהשאלה לא היה קל...

ח. סיפורים מברית המועצות:

סבא סיפר לי כמה פעמים על ביקורו המיוחד בברית המועצות.

בתקופת מסך הברזל, כשלא ניתן ליהודים להיכנס, ביקשו מסבא להיכנס לשם לכמה שבועות, משום שהיתה לו אזרחות קנדית. בשלב כלשהוא ביטלו הסובייטים את כל אישורי הכניסה, והסכימו מסיבה עלומה להכניס רק את סבא. סבא הסכים לנסוע למרות הסכנה. הוא לא לקח סידורים ותשמישי קדושה, כי היו תופשים אותם, אלא רק נסע ונפגש עם היהודים שם. כשראה את המתרחש החליט להימנע מלרכוש שם מאומה עבורו, כדי לא להשאיר שם דולר אחד, ולא לסייע להם כלל.

סבא פגש שם יהודים שלמדו במחתרת, בעלי מסירות נפש עצומה, ביניהם פרופ' פיין, ר' יוסף מנדלביץ', ועוד.

יהודי אחד סיפר לו שם כך: "הייתי רחוק מכל זיק וקשר ליהדות. מכיון שעסקתי בחקר צמחים נדירים הגעתי לסיביר, ושם לא היה קליטה של הרדיו הרוסי אלא קלטו את הרדיו ממקום סמוך. פעם אחת שמעתי ממקלט הרדיו את הכרזת המדינה. ברגע שתקעו בשופר הרגשתי שמהוא בתוכי זז והפכתי לאיש אחר. מאז התחלתי להתעניין ביהדותי. מכיון שהייתי פרופ' היתה לי גישה לספריות, וכך השגתי ספרים ללימוד עברית, עד שהצלחתי ללמוד גמרא ע"י לימוד עצמי". כשסיים אותו יהודי את סיפורו הוא המשיך ואמר: "יש לי שאלה חשובה שמטרידה אותי מאוד, אך דע לך שכבר שאלתי כמה שליחים שהגיעו לכאן לברה"מ והם לא ידעו להשיב לי, ולכן אל תתבייש אם לא תדע את התשובה". סבא כמובן אמר לו "שאל ואם אדע אשמח להשיב", והיהודי שאל: "כשאני לומד גמ' אני רואה שיש אותיות קטנות שמפנות ל'עין משפט', ואני מבין שזה כנראה ציונים למשהוא, אך אינו מצליח להבין מה פירוש המילה 'מיי' " המובאת שם. סבא השיב מייד שהכוונה ל'מיימוני' כלומר לרמב"ם. באותו רגע, מספר סבא, האירו פני היהודי מרוב שמחה. סבא היה אומר שבכל ימיו לא ראה אדם ששמח כל כך!

סבא סיפר לי ששם בברית המועצות ניגש אליו יהודי מבוגר בביהכ"נ ואמר לו: "אומרים שהולכים להיות שינויים במדינה בעתיד, והקומוניזם מתערער, אבל אני אדם זקן וגם אשתי זקנה, ואנחנו לא נזכה כבר לצאת מכאן". הוא הושיט לסבא חבילת רובלים ואמר: "זה כספנו, שחסכנו לימי הזקנה, אנחנו רוצים שתקח אותו איתך ותשתמש בו כדי שתהיה לנו פיסת שייכות לארץ ישראל". סבא סיפר שהיה ניכר שמדובר באדם מבוגר שאיננו עובד, ואין לו ממה לחיות, והיה מרגש מאוד לראות כיצד הוא נתן את כל חסכונותיו בשביל שייכות לא"י.

סבא השיב לו: "זה מאוד מסוכן, וגם לא יצליח, כיון שבדקו אותנו לפני הכניסה לכאן ובודאי יבדקו אותנו גם כשנצא מהארץ, וזה מסוכן מאוד אם ימצאו אצלי את הכסף. אבל יש לי כסף בביתי, וברגע זה אני מקנה לך את הכסף, וכשאחזור לביתי אז ארכוש עבורכם בכסף זה יד ושם בארץ הקודש". כשסבא ביקר בא"י הוא הלך עבור היהודי הזה ואשתו אל הכותל [נראה לי שאמר שגם טמן פתק עבורם, לפי בקשתם, אע"פ שזו לא היתה דרכו] ורכש עבורם שלט באיזו ישיבה וכדו'.

ט. **הוספות** (מכאן ואילך לא כדאי לקרוא. מדובר בהערות בלבד)

לעיל הבאתי כמה ציטוטים מגדולי הדור הקודם על סבא, וכאן אביא עוד ציטוטים מדבריהם:

בשנת תשי"ז, כשהיה בגיל עשרים ותשע, כתב אליו האגרות משה: "מע"כ ידידי הרה"ג מוהר"ר נחום אליעזר ראבינאוויץ שליט"א" (אגר"מ אה"ע ח"א, סי' קכ"ד, וראה בשו"ת אגרות משה ח"ב ב', יו"ד א, סימן קיב, משנת תשט"ו: "מע"כ ידידי הגאון הגדול מהר"י רודרמן שליט"א. הנה בדבר אשר תלמידו הנכבד הר"ר נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א חשש באוצר אחד לזריעה..."). שנתיים אחר כך כתב לו פוסק הדור הגרי"א הנקין: "ידידי הרב הגאון הנעלה יורד לעומקה של הלכה מוהר"ר נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א" "ידידי הרב הגאון הנעלה פאר לעירו ולארצו... ויאשר כוחו שחודר לעומקא דדינא בחו"ב וכל מן דין סמוכו לנא" (שו"ת גבורות אליהו ח"ב סי' ז' וסי' קיט, וראה שם סי' לט מראשית שנת תשי"ז ל"כבוד הרב הגאון הנעלה"). ארבע שנים לאחר מכן כתב ה'שרידי אש': "כבוד הרב הגאון חו"ב סוע"ה המפורסם מהר"נ אליעזר רבינוביץ שליט"א אבד"ק טשארלעסטאן יצ"ו, שמחתי מאוד מאוד במכתבו היקר.. ובהערותיו היקרות המפיקות חכמה ובינה יתירה. והנה כל מה שכתב הוא טוב ונחמד, ורוצה אני להשתעשע בדבריו לפי סדרם... ומאוד אבקשו לעבור על מכתבי זה בעיון ולחוות דעתו בזה. מוקירו מאוד באהבת התורה, יחיאל יעקב וינברג. נ.ב. נודע לי שכת"ר הוא מצד אשתו נכדו של הגה"צ ר' שפטל זצ"ל. הוא היה ידידי ואוהבי בנפש, ובהיותו בסלוצק החלפנו מכתבים זע"ז בד"ת. תנצב"ה" (לכתי הגאון רבי יחיאל יעקב וינברג, ח"א סימן פ'). שלש שנים אחר כך כתב שר התורה הגרי"י רודרמן (בהסכמתו ל'הדר איתמר'): "אהובי, חתן גיסי, הרב הגדול בתורה וחכמה יקר ערך איש אשכולות חו"נ סיני ועוקר הרים, ר' נחום רבינוביץ שליט"א, רב בטורנטו... נהנתי מהערותיך הנעימים אשר זה רק התחלה מחידושיך הרבים, וה' יעזור לבצע את מחשבתך להוציא לאור יתר החידושים הנאמרים בישרות השכל. וכאשר אני מכיר אותך עוד מימי עלומיך בהיותך מהמצויינים בשיבתנו הקדושה 'נר ישראל' רואה אני בעז"ה גדולות בעתידך. ובוודאי יתענגו רבנן ותלמידיהם בחידושי תורתך ויפוצו מעיינותיך חוצה ותעלה מעלה בתורה. מוקירך ואוהבך, יעקב יצחק הלוי רודרמן". בהסכמת הגר"פ הירשפרונג: "הן יקר ראתה עיני את ספרו של ידידי נפשי הרב הגאון המפורסם חריף ובקי טובא, ידידי רב לו במלחמתה של תורה, מ' נחום אליעזר רבינוביץ שיחי, הדברים על הש"ס, ורבת שכנה לה נפשי עונג שעשועים מדי עוברי בין בתרי פלפוליו הבנויים לתלפיות על אשיות חזקים ויסודות נאמנים... וראויים דבריו ושמעתי להתבדר בעלמא...". את סדרת ה'יד פשוטה' הוקירו גאונים אלו במילים נלבבות: "ידידי נפשי הרב הגאון המפורסם... מאוד נהנתי הנאה רוחנית מפלפולו ומחידושו אשר הגדיל לעשות תושיה, דברים ערבים ומתוקים..." (הגר"פ הירשפרונג); "חזיתי איש מהיר וחריף במלאכתו, חד מבני עליה המיוחדים, הרב הגאון וכו' ... אשר כבר נתפרסם... חשף גדולתו בתורה והבנתו בעיון מעמיק וישר..." (הגר"ש"י זיון); "הרב הגאון המפורסם איש האשכולות נודע בשערים... ביאורים מאירים... בדרך כלל הוטב בעיני מאוד..." (הגר"מ פיינשטיין); "הרב הגאון החכם השלם... פתח בו פתח כפתחו של אולם... תשואות חן לכת"ר על עבודתו העצומה..." (הגרי"י רודרמן); "גברא רבא... ידידי נפשי חביבי ... הרב הגאון המובהק, חובר חיבורים מחוכמים... אתמחי גברא וקמיע בספריו אשר ראו גדולים והיללו אותם..." (הגר"פ הירשפרונג)].

לעיל הבאתי כמה פרטים על משפחתה של סבתא, וכאן אביא כמה פרטים שלא הזכרתי שם:

הרא"י שוחטוביץ שימש כרב ביהמ"ד הגדול בברונקס (חמיו של הרא"י היה "הנגיד הירא ושלם המפורסם ר' אליהו טרגינר", שניהל בית מסחר לאריגים ומהצהרים היה עוסק בתורה). מפורסם במשפחה הסיפור המופלא על דביקותו של רא"י בקיום מצות סעודה שלישית, שהביאה להצלחתו ממוות. [סבא סיפר לי שסיפור זה אירע בראש השנה, וקו הגבול בין רוסיא לגרמניה היה משתנה מפעם לפעם, ובאותה עת העיירה הייתה אצל הגרמנים שחשדו ברא"י בריגול לטובת רוסיא, ודנו אותו למוות. כיון שרא"י ביקש לפני מותו לקיים מצוות סעודה שלישית דחו את ההוצאה להורג למחר, ועד אז כבר הרוסים כבשו את המקום, וכך ניצל רא"י. בני המשפחה היו חוגגים זאת בכל מוצאי צום גדליה]. בנו, הרב מרדכי שוחטוביץ למד בישיבת סלבודקא, אחרי מלחה"ע הראשונה עבר לארה"ב שם למד בישיבת ר' יצחק אלחנן והשתלם במדעים, היה המנהיג הרוחני של קהילת 'שערי צדק' והישיבה בלונג איילנד ופעיל מאוד בשדה העסקנות התורנית והדתית. פרסם מאמרים תורניים, היה רב ביהמ"ד הגדול שבבראנקס, ונפטר בצעירותו בי"ג שבט תש"ו. רעייתו של הרב מרדכי, חמותו של סבא, מרת פעשא, היתה אחותה

של הרבנית רודרמן (ושל הרבנית לאה סקייסט, הרבנית יהודית ניוברגר, והרבנית יוכבד לוין). הן היו בנותיו של הגאון הרב שפטעל קרמר, ששימש כמשגיח רוחני בשיבת סלוצק, נבחר לרב העיר סטלינגרד, והיה ראש ישיבת ניו-הייבן, הישיבה הראשונה באמריקה ללא לימודי חול. רעייתו של הרב קרמר, מרת דבורה, היתה ממשפחה מפורסמת בישראל. שלשת אחיותיה נישאו אף הם לרבנים מפורסמים: הגרא"ז מלצר (ראש ישיבת עץ חיים), הגרמ"מ אפשטיין (ראש ישיבת סלבודקא-חברון), והגאון הרב ברוך הורביץ (אב"ד אלקסוט ור"מ בשיבת סלבודקא). אביהן של ארבעת הבנות, ר' שרגא פייבל פארנק היה איש חסד נודע, ומגדולי תומכי התורה באותו דור. בביתו התארחו גדולי הדור, כמו ר' ישראל סלנטר, החפץ חיים, והסבא מסלבודקא, ודבורה בתו זכתה לשרתם. ר' שרגא פייבל, היה אחיו של ר' יהודה לייב, ממקימי העיר חדרה, ואביו של הגרצ"פ פראנק. שניהם היו ניניו של ר' יחיאל ויזנר, בעל נימוקי הגרי"ב על הש"ס, שסיים ק"ב פעמים את הש"ס ושימש כדיין בבית דינו של ר' יהושע בכרך.

לעיל הבאתי על משפחתו של סבא, וכאן אביא עוד פרט: סבא סיפר לי שהמשפחה התגוררה באוקראינה, בעיירה סמוכה לברדיצ'ב. האיזור היה חסידי ומשפחת רבינוביץ היו ממשפחת אדמורי"ם, אך הם לא נהגו במנהגי החסידים. בשנת תרע"ד, מעט לפני פרוץ המלחמה, היגרו ר' איתמר ושרה לקנדה. מו"ח אמר לי שסבתא שרה ברחה מרוסיה הלבנה בגיל 14, והגיעה לבדה לארה"ב, והיא התחתנה בקנדה עם ר' איתמר. אז כנראה שמה שסבא סיפר לי מתייחס להורים של הוריו.